

zeltmek isteyen Mehdî başta Hubâse b. Yûsuf ve Urûbe b. Yûsuf olmak üzere onlardan bazılarını vali tayin etti. Mağrib-i Aksâ'da (Fas) bulunan Sanhâce kabilelerini itaat altına almak ve Fas şehrindeki İdrîsîler'in hâkimiyetine son vermek için kumandanı Mesâle b. Habbûs'u İdrîsîler'in üzerine sevketti. Fâtîmî güçleri, İdrîsî Emîri Yahyâ b. İdrîs (IV. Yahyâ) kumandasındaki ordu ile Miknâse yakınlarında karşılaştı. Yapılan savaşta Yahyâ b. İdrîs bir miktar tazminat ödeyip Mehdî'ye biat etmeye mecbur kaldı. Mesâle b. Habbûs onu Fas'a, Mûsâ b. Ebû'l-Âfiye'yi de Mağrib-i Aksâ'nın diğer bölümlerine vali tayin etti (305/917-18). Ubeydullah el-Mehdî ülkesinin orta kesiminde korunaklı bir kale, hücumlarını başlatacağı bir üs ve İsmâîlî davetinin merkezi olmak üzere Mehdiye adını verdiği bir sahil şehri kurdu ve başkenti buraya taşıdı.

Rakkâde'ye geldiği günden itibaren doğuda Abbâsîler, Mağrib ve Endülüs'te Emevîler, Sicilya ve Calabria'da Bizanslılar'la mücadele eden Ubeydullah el-Mehdî, Mağrib'i topraklarına katmak için büyük çaba gösterdi. Fakat içeride Zenâte ve diğer kabilelerin etnik, Mâlikî ve Hâricîler'in dinî muhalefeti buna engel teşkil etti. Mehdî bu defa kendisi için daha az tehlikeli gördüğü Mısır'a çeşitli zamanlarda kuvvetler sevketti. Oğlu Ebû'l-Kâsım kumandasında gönderdiği güçlü ordu başlangıçta İskenderiye'yi zaptettiyse de daha sonra Fustat önlerinde yenildi. 307'de (919) yine Ebû'l-Kâsım kumandasında sevk edilen Fâtîmî ordusu İskenderiye ve Feyyûm'u ele geçirdi, ancak tekrar mağlûp olarak geri çekildi. Her şeye rağmen bu iki askerî hareket Fâtîmî gücünü Mısır'da hissettirmişti. Ubeydullah el-Mehdî'nin ölümünden önce Mısır için yaptığı üçüncü bir sefer hazırlığı halefi Ebû'l-Kâsım el-Kâim'in hilâfetinin ilk yıllarında gerçekleştirilebildi.

Hiristiyanlara karşı cihadı ihmal etmeyen Ubeydullah el-Mehdî, Sicilya ve Calabria'ya savaş ilân etti. 306 (918) yılının yaz aylarında İtalya yarımadasının güneyindeki ilk saldırıda Fâtîmî güçleri Reggio'yu ele geçirip birçok ganimet ve esirle geri döndü. 310 (922) yılı yaz mevsiminde Mehdiye'den İtalya'ya doğru yola çıkarılan yirmi kadırgalık savaş filosunun komutanı Mes'ûd b. Gâlib el-Vâsûlî, Saint Agatha Kalesi'ni ele geçirdi. İki yıl sonra Su'lûk diye anılan Hâcib Ca'fer b. Ubeyd, Sicilya'da Palermo'yu hareket noktası yaparak üçüncü hücumu başlattı, Bruzzano ve Oria'yı zaptetti; ardından ele geçirdiği büyük mik-

tarda mal ve esirle Mehdiye'ye döndü. Bu seferde elde edilen en büyük başarı Bizans'ın bir anlaşmaya zorlanmasıdır. Bu arada Calabria'nın yıllık vergiyi geciktirmesi düşmanlıkları yeniden canlandırdı (315/927). Sâbir kumandasındaki Fâtîmî ordusunun 318'de (930) Tarento, Salerno, Napoli ve Termoli'yi ele geçirmesi üzerine vergiler ödendi; düşmanlıklar Ubeydullah el-Mehdî'nin halifeliği süresince yatıştı.

Fâtîmî Devleti'nin kuruluş safhasının güçlü ve başarılı lideri Ubeydullah el-Mehdî 15 Rebîülevvel 322 (5 Mart 934) tarihinde Mehdiye'de vefat etti. Halefi Ebû'l-Kâsım babasının ölümünü bir müddet sakladık-tan sonra ilân etti. Kendisi "Kâim-Biem-rillâh" lakabıyla Fâtîmî Devleti'nin ikinci halifesi oldu. Ubeydullah el-Mehdî, İfrîkiye'de kurduğu devleti İsmâîlî inancına göre temellendirmiş ve bütün İslâm dünyasına yayılmayı hedeflemiştir. Bölge halkına kendi mezhebini ve imâmetini kabul ettirmek için büyük çaba göstermiş, özellikle bölgede Sünnîliği temsil eden Mâlikî ulemâsına karşı şiddetli baskı uygulamış, bir kısmını öldürtmüştür. Muhaliflerini ve diğer mezheplerden din âlimleriyle görevlilerini takip etmek üzere Dîvânü'l-keşf adıyla bir teşkilât kurmuştur. Kendi fikhî görüşlerini uygulamış, Hz. Peygamber'in ahabına sebbetmeyi ve onları tekfiri şiar edinmiş, teravih namazını yasaklamıştır. Ezana "hayye alâ hayr'l-amel Muhammed ve Ali hayrü'l-beşer" ibaresini ekletmiş, ayrıca müezzinlerin kendisine övgü ve dua mahiyetinde bir ibareyi okumalarını emretmiştir. İsmâîlî görüşlerini yaymak amacıyla Medârisü'd-da've adı verilen eğitim kurumlarını açmıştır. Ubeydullah el-Mehdî'nin başkadı ve başdâisi Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed et-Temîmî, yazdığı eserlerle onun görüşlerinin sistematikleştirilmesi ve yerleşmesinde rol oynayan âlimlerin başında gelir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, Beyrut 1981, s. 359; Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhu'd-da'veti'z-zâhire ve ibtidâ'u'd-devle* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1970, s. 149-282; Arîb b. Sa'd, *Sîlatü Târihi't-Taberî* (Taberî, *Târih* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 51-52; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecceddüd), s. 238-239; Muhammed b. Muhammed el-Yemânî, *Sirat Ja'far al-Hâjib* (trc. W. Ivanow, *Ismâilî Tradition Concerning the Rise of the Fatimids* içinde), Calcutta 1942, s. 184-223; İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Ah̄bâru mülûki Benî 'Ubeyd ve siretühüm* (nşr. Tihâmî Nakra – Abdülhalîm Uveys), Riyad, ts. (Dârü'l-ülûm), s. 33-52; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, tür.yer.: IX, 236; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mugrib*, I, 158-208; Zehebi, *A'lâmü'n-nübela'*, XV, 141-151; İbn Haldûn, *el-*

İber, IV, 360-366; Makrîzî, *İttî'âzü'l-hunefâ'* (nşr. Cemâleddin eŞeyyâl – M. Hilmî M. Ahmed), Kahire 1416/1996, s. 22-73; a.mlf., *el-Muḳaffa'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1407/1987, s. 53-99; İdrîs İmâdüddin, *Târihu'l-hulefâ'l-Fâtîmiyyin bi'l-Mağrib: el-Kısmü'l-haş min kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1985, s. 143-241; Mohamed Talbi, *L'émirat aghlabide*, Paris 1966, s. 635-638, 640-641; Âdile Ali el-Hamed, *Kıyâmü'd-devleti'l-Fâtîmiyye bi-bilâdi'l-Mağrib*, Kahire 1980, s. 183-248; A. Bel, *el-Fıraḳu'l-İslâmiyye fi'l-Şimâli'l-İfrîki* (trc. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1981, s. 159-162; Hasan İbrâhim Hasan, *Târihu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, s. 46-88; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târihu'l-Mağrib fi'l-aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 507-522; Abdülazîz el-Mecdüb, *eş-Şirâ'u'l-mezhebi bi-l-İfrîkiyye ilâ kıyâmi'd-devleti'z-Zirîyye*, Tunus 1985, s. 174-179; Arîf Tâmir, *'Ubeydullah el-Mehdî*, Beyrut 1410/1990; Hüseyin Münis, *Târihu'l-Mağrib ve haḳâretüh*, Beyrut 1412/1992, I/1, s. 469-490; M. Cemâleddin Sürûr, *Târihu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1994, s. 21-27; Ferhad ed-Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtîmiyye bi'l-Mağrib* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1994, s. 182-235; a.mlf., "al-Mahdî 'Ubayd Al-lâh", *EP* (İng.), V, 1242-1244; M. Brett, *The Rise of the Fatimids: The World of the Mediterranean and the Middle East in the Fourth Century of the Hıjra*, Leiden 2001, s. 29-48, 100-175; Reşâd el-İmâm, "'Ubeydullah el-Mehdî ve müşkiletü'n-nesebi'l-Fâtîmî", *Mecelletü't-Tünisiyye li'l-'ulûmi'l-ictimâ'iyye*, XXII/40-43, Tunus 1975, s. 55-96; Mehmet Azimli, "İlk Şii Halife Ubeydullah el-Mehdî ve Fatimî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *DÜİFD*, VII/1 (2005), s. 59-73; Aydın Çelik, "Fatimî Halifesi Ubeydullah el-Mehdî ve Dönemi", *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVI/1, Elazığ 2006, s. 395-418; Mustafa Öz, "Ebû Abdullah eş-Şii", *DİA*, X, 85-87; a.mlf. – Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", a.e., XXIII, 129; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtîmîler", a.e., XII, 228-230. MUSTAFA ÖZ

UBEYDULLAH b. MES'ÛD

(bk. SADRÜŞŞERİA).

UBEYDULLAH b. ÖMER b. HAFS

(عبيدالله بن عمر بن حفص)

Ebû Osmân (Ebû Ömer) Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî el-Ömerî (ö. 147/764)

Tâbiîn âlimi, muhaddis.

70 (689-90) yılı civarında Medine'de doğdu. Hem baba hem anne tarafından Hz. Ömer'in torunu olup Medine'nin önde gelen âlim ve muhaddislerindedir. Bazı kaynaklarda bu husus belirtilirken "Medine'nin yedi fakihinden biri" ifadesinin kullanılması (İbn Hacer el-Askalânî, III, 22; Hazrecî, s. 252; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 242) yan-

UBEYDULLAH b. ÖMER b. HAFS

İşlik eseri olmalıdır; zira o meşhur yedi fakih arasında yer almamaktadır (Abdül-mün'im Abdürrâdî el-Hâşimî, s. 33-166). Hz. Hasan'ın torunlarından Muhammed b. Abdullah el-Mehdî (en-Nefsüzzekiyye), Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'a karşı ayaklandığında kardeşlerinden Abdullah ve Ebû Bekir ona destek verdiği halde Ubeydullah destek vermekten kaçındı ve Medine dışında uzlete çekildi. Ayaklanma bastırılıp ortaklık yatışınca Medine'ye döndü ve ölümüne kadar burada yaşadı (İbn Sa'd, VII, 531). Ebû Ca'fer el-Mansûr'un hilâfeti döneminde (754-775) Medine'de vefat etti. Ubeydullah'ın vefatı hakkında 144 (761), 145 ve 147 gibi farklı tarihler verilmekteyse de 147 (764) tarihi ağırlık kazanmaktadır.

Ubeydullah daha çok hadis sahasında tanınmıştır. Babası Ömer gibi kardeşleri Abdullah, Ebû Bekir ve Âsım da ilimle uğraşmakla birlikte kendisi hadis rivayeti konusunda kardeşlerinin en âlimi ve en güvenilir kabul edilir. Nitekim kardeşi Abdullah'a bir hadis sorulduğunda, "Ebû Osman hayatta bulunduğu sürece cevap vermem" derdi (Muvaffakuddin İbn Kudâme, s. 417). Kadın sahâbilerden, Hâlid b. Velîd'in annesi Ümmü Hâlid'e yetmiş ve ondan bir hadis nakletmiş, bundan dolayı tâbiinin küçüklüğü arasında ve Medineliler'in beşinci tabakasında sayılmıştır. Hadis ilmindeki derecesini ifade etmek için onun hakkında "sika, imam, hâfız, sebt, hüccet, mütkn" gibi lafızlar kullanılmıştır. Yahyâ b. Maîn, Ubeydullah'ın hadis rivayetindeki güvenilirliğine dair şöyle demiştir: "Râvi zincirinde Ubeydullah, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir ve Hz. Âişe'nin bulunduğu bir rivayet inci gerdanlık gibidir". Bazı hadisçiler onun içinde yer aldığı senedi başkalarına tercih etmiştir (Mizzî, XIX, 125). Dört yüzden fazla hadis nakleden Ubeydullah (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*³, VI, 307) babası Ömer b. Hafs, İbrâhim b. Muhammed b. Abdullah b. Cahş el-Esedî, Humeyd et-Tavîl, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Saîd b. Ebû Saîd el-Makbûrî, Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer b. Hattâb, Ubâde b. Velîd b. Ubâde b. Sâmit, Abdullah b. Dînâr, Atâ b. Ebû Rebâh, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, İbn Şihâb ez-Zühârî, Hişâm b. Urve gibi muhaddislerden rivayette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* râvilerinden pek çok muhaddis kendisinden hadis nakletmiştir. Kardeşi Abdullah, Ebân b. Yezîd el-Attâr, İsmâil b. Ayyâş, Eyyûb es-Sahtiyânî, Cerîr b. Hâzım, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübâ-

rek, Abdürrezzâk es-San'ânî, Leys b. Sa'd, Ma'mer b. Râşid bunlardan bazılarıdır (Mizzî, XIX, 124). Ubeydullah'ın Ebû Saîd Amr b. Ebû Zür'a, Şuayb b. İshak ve Süleyman b. Abdurrahman kanalıyla gelen, hadislerle ilgili bir sahifesinin (cüz) varlığından bahsedilmektedir. Hadis âlimleri arasında meşhur olan bu sahifede birçok rivayetin bulunduğu ve Zehebî'nin çağında elden ele dolaştığı kaydedilmektedir (Sezgin, I, 163-164).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, VII, 531; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s. 468; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 326-327; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VII, 149; Kelâbâzî, *Ricâlü Şahîhi'l-Buhârî*, I, 466-467; İbn Mencûye, *Ricâlü Şahîhi Müslim* (nşr. Abdullah el-Leysî), Beyrut 1407/1987, II, 12-13; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *et-Tebyîn fi ensâbi'l-Kureşiyîn* (nşr. M. Nâyif ed-Düleymî), Beyrut 1408/1988, s. 416-418; Nevevî, *Tehzib*, I, 313-314; Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIX, 124-130; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-hadis*, I, 248-250; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*³, VI, 304-307; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 160-161; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib* (nşr. İbrâhim ez-Zeybek - Âdil Mürşid), Beyrut 1996, III, 22-23; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 77; Hazrecî, *Hulâşatü Tezhib*, s. 252; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 163-164; Abdülgaffâr Süleyman el-Bühdârî - Seyyid Kesrevî Hasan, *Mevsû'atü ricâli'l-kütübî't-tis'a*, Beyrut 1413/1993, II, 524; Abdül-mün'im Abdürrâdî el-Hâşimî, *Fukahâ'ü'l-Medineti's-seb'a*, Dimaşk-Beyrut 1993, s. 33-166; *el-Kâmüsü'l-İslâmî*, V, 242.

ABDULLAH KAHRAMAN

UBEYDULLAH b. ÖMER b. HATTÂB (عبيدالله بن عمر بن الخطاب)

Ebû İsâ Ubeydullah b. Ömer
b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî
(ö. 37/657)

Sahâbi.

Muhtemelen bi'setten kısa bir süre önce Mekke'de doğdu. Niçin Ebû İsâ künyesiyle anıldığı bilinmemekte, babası Hz. Ömer'in onun bu künyeyi kullandığını ilk duyduğunda Araplar arasında bu künyenin bilinmediğini, ayrıca Hz. İsâ'nın babasız dünyaya geldiğini söyleyerek kendisini uyardığı kaydedilmektedir. Ubeydullah babasının ardından müslüman oldu. Annesi Ümmü Külsüm Müleyke bint Cervel ise İslâmiyet'i kabul etmedi. 7. (629) yılın sonunda, "Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın" meâlindeki âyet nâzil olunca (el-Mümtehine 60/10) Hz. Ömer onu boşadı. Sahâbeden Hârise b. Vehb, Ubeydullah'ın anne bir kardeşidir.

Ubeydullah hicretten sonra Medine'de yaşadı. Babasının hilâfeti döneminde kardeşi Abdullah'la birlikte Irak'ta gazâyâ çıktı. Dönüşte Basra Emîri Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi ziyaret ettiklerinde Ebû Mûsâ halifeye göndereceği bir meblağı onlara teslim ederken bu para ile Irak'tan mal alıp Medine'de satmalarını, oraya varınca asıl parayı halifeye vermelerini, kazandıkları kârı ise kendilerinin almasını söyledi ve Hz. Ömer'e bunu açıklayan bir mektup yazdı. Ancak Ömer, halifenin oğulları oldukları için kendilerine devlet malıyla ticaret yapma imkânı tanındığını söyleyip ana parayla birlikte kârı da hazineye vermelerini onlara emretti. Yanındakiler bunun kâr paylaşımı ortaklığı (kırâz, mudârebe) sayılabileceğini belirtince Hz. Ömer ana parayla birlikte kârın yarısını hazineye vermelerine razı oldu (*el-Muvaţta*³, "Kırâz", I). Ubeydullah, Hz. Osman'ın hilâfeti devrinde 27 (648), 28 veya 29 yılında Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebû Bekir gibi sahâbilerle birlikte, Mısır'a vali tayin edilen Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in emrinde Afrika'da savaşa katıldı (Belâzürî, *Fütüh*, s. 228).

Uzun boylu ve cüsseli bir yapıya sahip olan Ubeydullah, Kureyş'in cesur ve ata iyi binen gençlerindendi. Babasına ait "zü'l-vişâh" denilen meşhur kılıç ona intikal etmişti (Mecdüddin İbnü'l-Esir, s. 306). Hz. Ömer, Ebû Lü'lü' tarafından şehid edilince Abdurrahman b. Ebû Bekir olaydan bir gün önce kâtil Ebû Lü'lü'ü, Hüzmûzân-ı Fârisî ile Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Medine'ye getirdiği hristiyan köle Cüfeyne'yi birlikte gördüğünü, yanlarında da halifenin şehid edilmesinde kullanılan hançerin bulunduğunu söyledi. Bunu duyan Ubeydullah'ın Ebû Lü'lü'ün kızını (veya karısını), olaydan kısa bir süre önce müslüman olan eski Sâsânî kumandanlarından Hüzmûzân-ı Fârisî'yi ve Cüfeyne'yi öldürdüğü kaydedilmektedir (İbn Abdülber, III, 1011. İbn Abdülber bu haberin "muztarib" olduğunu belirtmektedir). Bu yüzden müslümanlarla arasında ciddi sıkıntılar doğduğu. Ubeydullah'ın elindeki kılıçla Medine sokaklarında korku salarak yabancıları ve köleleri öldürmek istediği, Amr b. Âs'ın onu güçlüğüle ikna ettiği ve sütbabası Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın evinde saklamak suretiyle sakinleştirmeye çalıştığı zikredilmektedir. Hz. Ali ile bir kısım sahâbe Hüzmûzân-ı öldürdüğü için Ubeydullah'a kısas uygulanmasını istedi; ancak sahâbenin çoğunun ve özellikle etkili bir konuşma yapan Amr b. Âs'ın, Hz. Ömer'in şehid edilmesinden sonra oğ-